

ОРТА ӘСРЛӘР АЗӘРБАЙҖАН ӘДӘБИ БИБЛИОГРАФИЈАСЫНА ДАИР

Əmirəf XƏLƏFƏV

*педагожи
елмләр
намизәди,
досент*

Сон илләрә кими елм аләминдә Азәрбајҗанда библиографијанын, о чүмләдән әдәби библиографијанын мәһз совет дөврүндә јарандығы фикри гәти шәкилдә, һөкм һалында, көстәриш кими гәбул едилмишдир. Беләликлә, библиографија совет гурулушунун халис мәһсулу, кәнардан кәтирилән вә әсли олмајан, гондарма билик саһәси һесаб едилирди. Бу да, сөзсүз, көксүз ағача бәнзәјирди. Белә бир фикир Азәрбајҗан әдәби библиографијасынын гәдимлијини, онун ришәләринин чохдан јарандығыны, әсрдән-әсрә дәјишикликләрә уғрадығыны, бә'зән уғурсузлуғларә мә'руз галдығыны, бә'зән дә јениликләр кәтирдијини инкар етмиш олурду.

Һәлә Азәрбајҗан әдәбијјаты тарихинин IX-XII әсрләр дөврүнүн арашдырылмасы нәтичәсиндә мә'лум олду ки, шаир вә алимләримиз әрәб дилиндә әсәрләр јазмағла әдәбијјат тарихинин әсасыны јаратмыш вә бу әдәбијјатын арашдырылмасына, өјрәнил мәсинә, тәдрис едилмәсинә көмәк мәгсәдилә онун библиографијасынын илк тәмәл дашыны да гојмушлар. Белә библиографик әсәрләрдән бири "Ғамусүл-Әлан" адлы хүсуси адлар лүғәти, јахуд Јагут һәмәвинин "Мүчәмүл-Үдәба" ("Әдибләр һаггында") адлы әсәридир.

Бу библиографик әсәрләр синкретик шәкилдә "Бәјаз", "Чүнк" формаларында мејдана кәлмишдир. Мөвлана Саибин "Бәјаз" адлы чүнкүндә мүасири олан мәшһур сөз усталарынын 25 мин бејт ше'ри верилмәклә 800 шаир һаггында библиографик мә'лумат тәгдим олунур. "Бәјаз" мүасир дөврдә чап едилән ше'рләр мәчмүәси, мүнтәхәбат вә алманахлары хатырладыр. Белә нәшрләрдә бу күндә шаирләр һаггында библиографик мә'лумат верилмәкдәдир.

Бу синкретик форма илә јанашы сурф библиографик характерли тәзкирәләрдә јаранмышдыр. Тәзкирә әрәбчә зикр, јә'ни "сөјләјән", "хәбәр верән әсәр" демәкдир. 1985-чи илдә "Јазычы" нәшријјаты тәрәфиндән чап олунмуш "Әрәб вә фарс сөзләри лүғәти"ндә гејд олунур ки, "Тәзкирә шаирләрин һәјат вә јарадычылығы һаггында библиографик мә'лумат вә әсәрләриндән нүмунәләр верилмиш әдәби әсәр демәкдир." О, әдәби-бәдии фәалијјәтин нөвү, елми јарадычылығын жанры кими чох гәдимдән јаранмыш вә узун тарихи инкишаф јолу кечмишдир. Артыг орта әсрләрдә әрәб, фарс вә түрк дилләриндә јазан алим вә сәнәткарлар јетишмишдир. Белә сәнәт адамларыны тәзкирәчи адландырмышлар. Онлар мүасир пешәкар библиографларын илк сәләфләри һесаб олунур. Тәзкирәләр әдәбијјат тарихинин вә библиографик мәнбәләрин илк нүмунәләриндән бири, шаир, алим, хәтгәт фәалијјәтинин тәркиб һиссәси олмағ чәһәтиндән Шәрг өлкәләриндә елм вә мәдәнијјәтин өјрәнилмәси васитәси кими кениш јайылмышдыр. Үмумијјәтлә, тәзкирәләрин һеч бириндә милли мәһдудијјәт гојулмамышдыр.

Орта әсрдә Азәрбајҗанын илк тәзкирәчиси Шаһ (Сејид) Ғасым Әнвардыр (1356-1439). О, 1356-чы илдә Сәраб шәһәриндә анадан олмуш, сонралар аиләси Тәбризә көчдүјүндән Шаһ Ғасым Әнвар Тәбризи тәхәллүсү илә танынмышдыр. Аз бир мүддәтдә мүршидлик мәғамына чатмыш Сәфәвијә тәригәтини јажмағ үчүн әввәлчә Қилана, сонра Хорасана көндәрилмишдир. 1426-чы илдә Әһмәд Нур Шаһруха гәсд едиләндә ондан да шүбһәләнирләр. Лакин ону е'дам етмәјә чәсарәтләри чатмадығындан Сәмәргәндә сүркүнлә кифәјәтләнирләр. Ики-үч ил Сәмәргәндә јашајыб өз әтрафына мүридләр топлајыр. Һәтта Улугбәј кими бөјүк алим вә шаһзадә онун мүридләриндән бири олмушдур. 1429-чу илдә Һерата кедән шаир вәтәнә дөнәркән хәстәләнмиш, өмрүнүн сон илләрини Хәрчугда (Чочрудда) јашамыш вә бурада вәфат етмишдир. 1488-чи илдә Әлишин Нәваи онун гәбри үзәриндә көзәл бир мәғбәрә тикдирмишдир.¹

1956-чы илдә Иран алими Сәид Нәфиси шаирин әсәрләрини мүхтәлиф әлјазмалары әсасында бөјүк бир мүгәддимә илә Теһранда чап етдирмишдир. Әсасән фарс дилиндә јазса да, Азәрбајҗан дилиндә бә'зи ше'рләри, гәзәлләри вә поемасы вардыр. О, һәм дә "Тәзкирәтүл-өвлијә", "Мәғамәтүл-Арифин" тәзкирәсинин мүәллифидир. Тәзкирәни Шаһ Һүсејн Вәлинин адына јазмышдыр. Вәлинин анасы исә Шейх Сәфинин бачысыдыр. Атасы Шиһабәддин Сүһрәвәрдинин (философ-шаир) сүләләсиндәндир. Һәр ики тәзкирә Азәрбајҗан Әлјазмалар Институтунун фондунда јохдур. Али

мәктәб дәрслијиндә онун ше'р җарадычылыгы верилірсә, тәзкирә-чилик фәалијјәти ишыгландырылмамыш галыр.²

Хәтгәт кими Шаһ Гасым Әнвар Һафиз Ширазинин диваныны тәртиб етмишдир. Диван 754 гәзәлдән вә 7 гәсидәдән ибарәтдир. Диванда шаирин ады илә бағлы библиографик мә'лумат верилір. Мүәллиф көстәрир ки, Һафиз Ширази Гур'анын бүтүн сурәләрини әзбәр билән јекәнә шаир олуб, онун тәхәллүсү дә елә бунунла бағлыдыр. Шаирин әсл ады Шәмсәддин Мәһәммәддир. Һафиз тәхәллүсү Гур'аны әзбәр билән, јадда сахлајан, кәскин јаддаша малик олан демәкдир.

Әнварын тәзкирәчилик фәалијјәти бу күнә кими тәдгигат объекти кими арашдырылмамышдыр.

Икинчи тәзкирәчи Сами Сам Мирзәдир (1517-1567). I Шаһ Исмајлынын икинчи оғлу Әбү Насир Сами Сам Мирзә Сәфәвинин "Төһфеји-Сами" тәзкирәси 1550-1561-чи илдә јазылмышдыр.³ Сам Мирзә о бири гардашлары кими сөз устасы вә әдәбијјатшүнас олмушдур. Јашадыгы дөврүн алимләриндән сајылан Хачә Мәһәммәд Мө'мүн вә Хачә Абдулла Мирвариддән дәрс алмышдыр. Көзәл хәтгәт, тәлиг вә шикәстә хәтләринин маһир устасы олмушдур. Ады тарихә һәм дә шаир кими дүшмүшдүр.

Шаһзадә шаирләр ичәрисиндә Сам Мирзәнин хүсуси јери олмушдур. О, алты мин бейтдән ибарәт ше'рләр диванынын мүәллифидир. XIX-XX әсрләрин алим-библиографы олан М.Ә.Тәрбијәт бу диваны көрдүјүнү, нәзәрдән кечирдијини гејд едир. Һәмин диванын бир нүсхәси Елмләр Академијасынын Әлјазмалар Институ-тунда сахланылып.

Сам Мирзә XV әсрин икинчи јарысы XVI әсрин орталарында јашајан шаирләрин җарадычылыгы һаггында мә'лумат верән, илк мүкәммәл тәзкирә јазан азәрбајчанлы алимдир.

О, 17 јашында икән Гәндәһара кедиб орада үсјан галдырмыш вә мәғлуб олдуғдан сонра гардашы Шаһ Тәһмасибдән (1513-1526) бағышланмасыны хаһиш етмишдир. 1538-чи илин јазында Сам Мирзә вә гардашы Әлгас Мирзә башда олмагла 20 минлик Сәфәви гошуну дөрд ајлыг мүһасирәдән сонра Ширваны тутур вә Әлгас Мирзә Ширвана илк бәјләрбәји (1547-1554) тә'јин едилір.⁴ Амма Әлгас Мирзә јерли Ширван ә'јанларынын мәркәздәнҗачма мејлиндән истифадә едәрәк өзүнү мүстәгил һаким е'лан етмәји гәрара алып. 1547-чи илин әввәлиндә Сәфәвиләрин һакимијјәтинә гаршы гијам галдырыр. Крым ханынын көмәјинә бахмајараг Әлгас Мирзә мәғлуб едилір вә Истанбула кечир. Сонралар о, Сәфәви дөвләтинә гаршы мүбаризәдә османлы түркләринин әлиндә бир аләтә чеврилир. 1549-чу илдә Әлгас Мирзә галадан атдырылараг өлдүрүлүр.⁵

Бағышландығдан сонра Сам Мирзә 1549-чу илдә 32 јашында икән Шаһ Тәһмасибдән хаһиш едир ки, ону бир јерә һаким көндәрсин. Ону Әрдәбилә һаким көндәрирләр. Он ики ил орада јашајыр. Онун тәзкирәси дә бу дөврдә јараныр. Алим вә шаирләр онун мәчлисинә кәлирләр, ше'р, сәнәт ашиги олан шаһзадәләрлә, һаггында мә'лумат вердији сәнәкарларынын әксәријјәти илә шәхсән таныш олмуш, јахуд да Тәбриз, Гәзвин сарај китабханаларында вә Әрдәбилдәки Шејх Сәфи мәғбәрәси нәздиндә олан китабханада онларын әлјазма әсәрләрини вә һаггында јазылмыш мәнбәләри өјрәнмишдир. Һәлә Сам Мирзәнин сағлыгында тәзкирәнин әлјазма нүсхәсинин үзү көчүрүлүб һәр јерә јајылмышдыр. Амма онун шәхси һәјаты ағры-ачылыгла кечмишдир.

962-чи илдә бачылары Мәһинбану, Султанханым Ханымын вә фатыны бәһанә едәрәк Әрдәбилдән (бурада бәјләрбәји иди) Гәзвинә кәлир. Шаһа Әрдәбилдә галмаг истәмәдијини, Мәшһадә кетмәк истәдијини билдирир. Бу хаһиш әввәлчә гәбул едилір. Лакин сонра шаһ тәрәфиндән рәдд едилір. Шаһ ону 10 вә 12 јашлы ики оғлу илә тутдуруб, Исмајыл Мирзә вә Әлгас Мирзәнин ики оғлунун (Султан Әһмәд вә Султан Фәррух) мәнбус олдуғу Гәһ-Гәһә галасына көндәрир, алты ил бу галада өмүр сүрүр.

Нәһәјәт, бир күн шаһын һөкмү илә Әлгас Мирзәнин оғуларыны, Сам Мирзәни вә онун оғуларыны бир отаға чәм едирләр. Әввәлчә јемәкләринә зәһәр гатыб көндәрирләр. Онлар иши дујуб хәрәкләри јемирләр. Бир нечә күн кечир вә белә гәрара кәлирләр ки, онлары кечә јухуда олдуғлары вахт боғуб өлдүрсүнләр. Әввәлчәдән Сам Мирзәнин кичик оғлуну јухуда икән боғурлар. Икинчиси јухудан ајылыб атасыны чағырыр. Атасы јухудан ајылса да, артыг кеч иди. Сам Мирзә чәликлә онлара мүғавимәт көстәрсә дә, горчулар ипи боғазына салыб ону да өлдүрүрләр. Беш нәфәри галадан дөфн едиб мәсәләни Шаһ Тәһмасибә билдирирләр. Шаһ дејир ки, мәним хәбәрим олмадан бурадан кедән адамлар онлары өзбашына өлдүрүбләр. Тәзијә мәчлиси дүзәлдилір. Бир мүддәтдән сонра онларын чәсәдләри кәтиртдирилиб ата-баба мәғбәрәләри олан Кәлхуран кәндиндә дөфн едилір.³

Бу тәфсиләтдән ајдын олур ки, Сам Мирзә сарај чәкишмәләри нәтичәсиндә гәзәбә дүчар олмуш, 1561-1562-чи илләрдә Чәнуби Азәрбајчанын Гарадағ маһалында, Әрдәбилдән тәгрибән 150 км шимали-гәрбдәки бир дағын зирвәсиндә олан Гәһ-Гәһә галасына салынмыш вә алты илдән сонра гәтлә јетирилмишдир. Өлдүрүләркән Сам Мирзәнин 51 јашы олмушдур.

Тәзкирәнин Түркијәдә ики нүсхәси вар: бири университет, ди-кәри Аја Софија китабханасында сахланылып. Британија музејиндә

үч, Иранда догтуз, Парисдә дөрд, Берлин вә Лаһурда ики, Бомбејдә, Кабилдә, Петербургда, Бухарада, Дашкәнддә вә Тбилисидә бир әл-јазма нүсхәси вардыр.

Азәрбајчан Елмләр Академијасы М.Фүзули адына Елми-Тәдгигат Әлјазмалар Институтунда тәзкирәнин үч нүсхәси вардыр. Б-5119/26148 шифрәли әлјазма нүсхәси ән гижмәтлисидир. Тәзкирә бәдии зөвглә тәртиб едилмишдир. Әсәрин кириши гызыл сују илә вә мүхтәлиф рәнкләрлә бәзәдилмишдир. Мави рәнк китаба хүсуси көзәллик верир. Фәсилләрин вә шаирләрин адлары, мәтнләр, бейт вә башга бу кими сөzlәр гырмызы рәнклә јазылмышдыр. Тәзкирә һәм Шәрг үсулу илә, һәм дә рәгәмлә верилмишдир. Титул вәрәгиндә тәзкирәјә дахил олан бә'зи шаирләрин адлары, сонракы вәрәгләрдә исә Азәрбајчан вә фарс дилләриндә ајры-ајры бейтләр јазылмышдыр. Әсәрин әсасы сонрадан бәрпа едилмиш вә чилдинә дәри чәкилмишдир. Нүсхә Мустафа Чәруллаһ Бәјани тәрәфиндән 978-чи илдә (1567-1568-чи илләрдә) көчүрүлмүш 146 вәрәгдән ибарәтдир. Китабын сонунда фарс дилиндә белә бир гејд вардыр: "Үч јүз әлли ики илдир ки, бу китаб јазылмышдыр. Кирманшаһ 1327." М.Ә.Тәрбијәт тәзкирәдә 664 шаир һаггында, Әкрәм Бағыров 663 Шәрг шаири һаггында вә Әбүлфәз Рәһимов исә 713 шаир һаггында мә'луматын әһатә едилдијини көстәрир. Бизчә, рәгәмләрин белә фәргли олмасы әлјазма нүсхәләринин мүхтәлифлији илә, јахуд да әлјазманы көчүрән катибләрин сәһви илә бағлыдыр.

Мүәллиф бүтүн шаирләри тәбәгә вә сијаси мөвгеләринә көрә једди група ајырмышдыр. Әсәр киришдән, једди фәсилдән вә сонлугдан ибарәтдир. Биринчидә шаһ вә шаһзадә шаирләр, икинчидә сејидләр (өвлијәләр), үчүнчүдә һәмин дөврүн танынмыш вә мәшһур шәхсләри, дөрдүнчүдә вәзирләр, бешинчидә шаирләр, алтынчыда түркләр вә шаирләри, једдинчидә башга шаирләр верилмишдир. Библиографик мә'луматла бәрәбәр шаирләрин әсәрләриндән нүмунәләр тәгдим едилир.

Тәзкирә көркәмли алимләрин нәзәр-диггәтини чәлб етмишдир.

Инкилис шәргшүнасы Едвард Браун тәзкирә илә таныш олдугдан сонра гејд етмишдир ки, тә'чили нәшр олунмалы әсәрдир. Белә јүксәк гижмәтдән сонра һинд алыми, Пәтнә Университетинин профессору Мөвләви Игбал Хүсејн 1934-чү илдә әсәрин ән бөјүк һиссәси олан бешинчи фәслини 193 сәһифә һәчминдә фарс вә инкилис дилиндә јазылмыш мүгәддимәләрлә нәфис шәкилдә чап етдирмишдир.³ Мөвләна Игбал Хүсејн өз нәшриндә Пәтнә Университетинин Шәрг Әлјазмалар Китабханасында сахланылан ики гәдим әлјазмасына (биринчиси 1560-1561-чи илдә Сам Мирзәнин вәфатындан 16 ил әввәл көчүрүлмүш, дикәри исә 1563-1565-чи

илдә Сам Мирзәнин вәфатындан 13 ил әввәл көчүрүлмүш әлјазма нүсхәләринә) әсәсланмышдыр. Мүгәддимәдә нүсхә фәргләри дә көстәрилип.

1935-чи илдә әсәр көркәмли Иран алыми Вәһид Дәсткәрди тәрәфиндән Теһранда чыхан "Әрмәған" журналына әләвә кими там шәкилдә нәшр едилмишдир. 1969-чу илдә јенә дә Иран алыми Рукнәддин Хумајин Фәррух бу гижмәтли тәзкирәнин елми-тәнгиди мәтнини беш мө'тәбәр нүсхә әсасында һазырлајыб Теһранда нәшр етдирмишдир. Тачик алыми Абдулла Сәттаров "Тәһфәји-Сами" вә онун хүсусијјәтләри" адлы намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етмиш вә ону монографија һалында 1972-чи илдә чапдан чыхармышдыр.

"Тәһфәји-Сами"дән сонра јазылмыш тәзкирәләрин мүәллифләри бу әсәрдән сәмәрәли истифадә етмишләр. М.Тәрбијәт тәзкирәсиндә 50-дән чох шаир һаггында библиографик мә'луматы Сам Мирзәнин тәзкирәсинә иснад едәрәк олдуғу кими вермишдир. Чәсарәтлә демәк олар ки, әкәр "Тәһфәји-Сами" јазылмасады, бир чох шаирләрин адлары галмаз, бә'зи зиддијјәтли елми мүлаһизәләр јарана биләрди.

Тәзкирәдә шаир Һәбибинин Сүләјман Јәгуби тәрәфиндән сараја кәтирилмәси дә тәсвир олунур. Сүләјман Јәгуб ону һазырчаваб бир ушаг кими сараја кәтирир, тә'лим-тәрбијәсинә гајғы көстәрир. Һәбиби (Көјчәј маһалынын Бәркүшад кәндиндәндир) исте'дадлы бир шаир (мәликүшшүәра) кими парлајыр.

Сам Мирзә илк дөфә "Бәхтијарнамә" поемасынын мүәллифи олан Фәдаинин Тәбризли олдуғуну вә 1550-чи илләрдә јени-јени ше'рләр јаздығыны сөјләјир. Фәдаинин бу әсәри 1945-1946-чы илләрдә журналист-мәтбуат ишчиси Гулам Мәммәдли тәрәфиндән Чәнуби Азәрбајчанда тапылыб Әлјазмалар Фондунда верилмиш вә чап олунмушдур.

Тәәссүф ки, көркәмли сәнәткар Сам Мирзәнин һәјат вә јарәдычылығы, о чүмләдән тәзкирәчилик фәалијјәти республикада лазымынча өјрәнилмәмишдир. Һеч олмаса, јухарыда ады чәкилән алимләрин әсәрләринин Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмәсинә тәшәббүс көстәрилмәлидир.

Үчүнчү тәзкирәчи Ибраһим Мирзә Әбүлфәтдир (Чаһи) (1544-1576). Сәфәвиләр сүләләсиндән олан Заһирәддин Бәһрам Мирзәнин оғлудур. О, һәдди-бүлуға чатдыгдан сонра I Шаһ Тәһмасиб өз гызы Чөвһәрсултан ханымы Әбүлфәтә әрә вермиш вә Хорасанын һөкмдарлығыны она тапшырмышды. Он ики ил (1571-чи илә гәдәр) Хорасанын һөкмдары олмушдур. О, өз зәманәсинин јүксәк мәфкурә саһиби олмуш, елмләри вә фәнләри өјрәнмиш,

“Тәзкиреји-шүара”, Сам Мирзәнин “Төһфеји-Сами” әсәрләринин ән’әнәләри әсасында тәртиб едилмишдир. Анчаг тәзкирә Дәвләтшаһ Сәмәргәндинин “Тәзкиреји-шүара”сына даһа јахындыр. Буну әсәрин адындан да һисс етмәк олур. Бу да С.Б.Садигинин тәзкирәчилијин ән’әнәсинә һәссаслыгла јанашдығыны, өзүндән әввәлки тәзкирәләрин тәркибиндә јахшы нә варса, ону мәнимсәјиб јарадычылығына тәтбиғ етдијини кәстәрир.

“Мәчмәүл-Хәввас” тәзкирәси кириш, 8 фәсил вә нәтичәдән ибарәтдир.⁷ Биринчи фәсилдә падшаһ шаирләрдән бәһс едилир. Падшаһ шаирләр һаггында гыса биографик мә’лумат верилир, онларын јарадычылығынын сәчијјәви хүсусијјәтләри ачыгланыр. С.Б.Садигинин шаһлара, үмумијјәтлә, шаһ үсул-идарәсинә мүнәсибәтини бурадан билмәк мүмкүндүр. Икинчи фәсилдә онларын һәр биринин әсәрләриндән нүмунәләр тәгдим олунур. Үчүнчү, дөрдүнчү фәсилләрдә Түркијә вә Иран дәвләт башчылары һаггында мә’луматлар, бешинчи фәсилдә онларын оғланлары һаггында библиографик хүласә тәгдим едилир. Алтынчы фәсилдә исә мүүллифин “Сәадәт адамлары” адландырдығы Мирләр барәдә гыса мә’лумат вардыр. Једдинчи фәсилдә үч дилдә (әраб, фарс, түрк дилләриндә) ше’р јазмаг гүдрәсинә малик олан шаирләр вә нәһәјәт, сәккизинчи фәсилдә Иран шаирләри һаггында библиографик мә’лумат даһа кениш јер тутур. Мүүллиф Фүзули, Мәһәммәд Амани һаггында илк мә’лумат верир, Фүзули јарадычылығынын бәнзәрсиз олдуғуну кәстәрир. Мәсиһи, Шаһгулу Мирзә, Мәһәммәд Бәј Самиси, Пиригулу Бәј, Мәһәммәд Евоғлу, Әтиги Ширвани, Мөвлана Шәриф Тәбризи, Фикри Ордубади, Мурадхан Фикри, Гази-Зенчан вә башгаларынын һәјәт вә јарадычылығы һаггында библиографик мә’луматлар, јарадычылығларынын тәһлили вә онларын әсәрләринә верилән гијмәтли фикирләр бу күн дә тәдгигатчыларын нәзәрдиггәтини өзүнә чәлб едир.⁷

“Мәчмәүл-Хәввас” (Адлы-санлы шәхсијјәтләр топлусу) тәзкирәсиндә 480-дән чох алим, шаир вә рәссам һаггында мә’лумат верилир. Тәзкирә Азәрбајчан дилиндә јазылмышдыр. Бурада демәк олар ки, Шаһ Исмајыл Сәфәви дөврүндән Шаһ Аббас дөврүнәдәк јашајан сөз усталары әһәтә олунмушдур. Мүүллиф өзүнү “Садиги-Китабдар” адландырыр. Јиришдә тәрчүмеји-һалындан бәһс едәркән тәхәллүсүнүн “Садиги” олдуғуну гејд едир. О, 77 ил јашамыш, 1616-чы илдә (1690) вәфат етмишдир.⁸

С.Б.Садиги өзүндән әввәлки бир чох тәзкирәчиләрдән фәрғли олараг шаирләрин јарадычылығы һаггында үмуми фикир демәклә кифәјәтләнмир, һәмин сәнәткарлары фәрди јарадычылығ хүсусијјәтләри, әдәби ирсләринин мүсбәт вә мәнфи чәһәтләри һаггында

да мұлаһизәләр ирәли сүрүр. Онун бу мұлаһизәләри лирик ше’рләрин ичтимаи-сосиал мә’насыны баша дүшмәк үчүн дәјәрлидир. Мүүллиф бу тәзкирәси илә дөврүнүн көркәмли әдәбијјашунас библиографы кими таныыр. О, орта әср библиографијасыны дөврүн мә’нәви-мәдәни, әдәби һәјәти илә, онун өјрәнилмәси, јазылмасы илә сых бағлаја билмишдир.

Мүасир көркәмли библиограф, тәзкирәчи М.Тәрбијәт бу әсәри С.Б.Садигинин ән көркәмли әсәри сәјмишдыр. Иран алими Әбдүррәсул Хәјампур бир нечә әлјазма нүсхә әсасында “Мәчмәүл-Хәввас”ын елми-тәнгиди мәтнини һазырлајыб фарс дилинә тәрчүмәси илә бирликдә Тәбриздә (1337-чи илдә) 371 сәһифә һәчминдә нәшр етдирмишдир. Әсәрдә 333 шаир әһәтә олунур. Тәзкирәнин мұхтәлиф нүсхәләриндә бу рәгәмләр мұхтәлиф чүр верилир. М.Тәрбијәт онун тәзкирәсиндә 400-ә кими шаир һаггында мә’лумат верилдијини гејд едир. Һәлә мүүллифин сағлығында тәзкирәнин әлјазмасынын үзүнүн көчүрүлүб јазылмасы кәстәрир ки, әсәр нәинки профессионал охучулары, еләчә дә әдәбијјат һәвәскарларынын да рәғбәтини газанмышдыр. Тәзкирә Азәрбајчанда библиографија тарихинин өјрәнилмәси үчүн бөјүк елми вә тәчрүби әһәмијјәтә малик мәнбәләрдән биридир. Тәзкирәни академик Һ.Араслы, профессор М.А.Гулузадә, Әбдүлгадир Гарахан јүксәк гијмәтләндирир вә орта әср Азәрбајчан шаирләринин јарадычылығынын өјрәнилмәсиндә мұһүм әдәби мәнбә һесаб едилрәр. Азәрбајчанда бу тәзкирә дә чап едилмәмишдир.

Тәзкирәнин Түркијәдә јенидән нәшр олунмасы мүнәсибәтилә профессор Әһмәд Атәшинин, Ибраһим Кутлунун чап едилмиш мәгаләләри хүсусилә марағлыдыр.

С.Б.Садигинин һәјәт вә јарадычылығына диссертасија иши һәср олунса да, онун анадан олдуғу ил вә вәфаты тарихи һәлә дә дәгигләшдирилмәмишдир.¹⁰

Бу тәзкирәнин Азәрбајчанда нәшри охучулар үчүн, хүсусилә әдәбијјатшунаслар, библиографлар вә китабханачылар үчүн гијмәтли әрмәған олар.

Нәтичә олараг гејд етмәк лазымдыр ки, бу дөрд тәзкирәчи вәрислик мәсәләсинә хүсуси диггәт вермишдир. Шаһ Гасым Әнвар әсасән XIII-XIV әср шаирләрини әһәтә етмишдирсә, Сам Мирзә XV әсрдә вә XVI әсрин биринчи јарысында, С.Б.Садиги XVI әсрин икинчи јарысында јазыб-јарадан шаирләри әһәтә едир. Ибраһим Мирзә Әбүлфәт исә тәзкирәсиндә мусиги, инчәсәнәт, рәссамлығ саһәсиндә јарадан сәнәткарлара хүсуси јер вермәклә инчәсәнәт әсәрләринин илк библиографик кәстәричисини јаратмышдыр. “Төһфеји-Тәһмасиб” тәзкирәси исә о дөврүн тарихини

ишыгландыран әсәрләрә вә јазанлара һәср едилмишдир. С.Б.Садиги өзүндән әввәлки тәзкирәләрин тәртиби үсулларыны мәнимсәјәрәк, шаирләрин фәрди јарадычылыг мәсәләләрини, әдәби ирсләрини әдәбијјатшүнаслығын тәләбләри сәвијјәсиндә ишыгландырыр, орта әср библиографијасыны дөврүн мә'нәви-мәдәни, әдәби һәјаты илә сых бағлаја билир. Мәһз бу чәһәтдән тәзкирәләрин әдәбијјат тарихинин өјрәнилмәси мәнбәләриндән бири кими әлјазма һалында үзүнүн көчүрүлмәси, јайылмасы вә сонралар нәшр едилмәси мүһүм бир иш кими әдәбијјатшүнасларын гаршысында дурмуш вә бу күн дә дурмагдадыр. Шаһ Гасым Әнвар истисна олмаг шәртилә Сами Сам Мирзәнин, Ибраһим Мирзә Әбүлфәтин, Садыг Бәј Садигинин истәр бәди, истәрсә дә тәзкирәчилик јараычылыглары Азәрбајчан әдәбијјат тарихиндә, инчәсәнәт тарихиндә вә еләчә дә библиографија тарихиндә бу күнә кими өјрәнилмәмишдир. Онларын јерини, мөвгеләрини, јарадычы зијалы кими хидмәтләрини тәдрис етмәк, китабханачы-библиографлара нүмунә кими көстәрмәк, танытдырмаг бу күнкү пешәкар библиографлар үчүн чох зәрури, вачиб бир ишдир. Онларын әсәрләриндән истифадә етмәк, өјрәнмәк, библиографија мәдәнијјәтинин инкишафындакы ролуну көстәрмәк актуал проблемләрдән бири кими гаршыда дурмагдадыр.

МӘНБӘЛӘР

1. Мәммәдәли Т. Данишмәндани-Азәрбајчан. - Б., 1987. -458 с.
2. Сәфәрли Ә., Јусифов Х. Гәдим вә орта әсрләр Азәрбајчан әдәбијјаты. - Б.: Маариф, 1982. - С.172-176.
3. Бағыров Ә. "Төһфәји-Сами" тәзкирәси //Бакы.-1987. - 8 апрел.
4. Азәрбајчан тарихи (ән гәдим заманлардан XX әсрәдәк). Ч.І. (Али мәктәбләр үчүн дәрслик). - Б.: Азәрнәшр, 1994.
5. Рәһимов Ә. Сам Мирзәнин гәтли һаггында јени мә'лумат// Азәрб. ССР ЕА-нын Хәбәрләри. Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы. - 1990. - №4. - С.94.-101.
6. Кәндли Г. Садыг Бәј Әфшарын һәјат вә јарадычылыгы һаггында бә'зи гејдләр // "Азәрбајчан әдәбијјаты мәсәләләри" китабында. - Б., 1964. -С.218-240.
7. Мурадова М. Садыг Бәј Садиги (һәјат вә јарадычылыгы) //Азәрб. ССР ЕА-нын Низами адына Әдәбијјат Институту. - Б., 1970. - 255 с. (Диссертасија В.И.Ленин адына АПИ-нин Китабханасында сахланылыр).

8. Мурадова М. "Мәчмәүл-Хәввас" тәзкирәси һаггында// Азәрб. ЕА-нын Хәбәрләри. Әдәбијјат, дил вә инчәсәнәт серијасы. - 1969. - №2.

9. Мурадова М. Садигинин намә'лум бир әсәри һаггында // Елм вә һәјат. - 1969. -№8.

10. Мурадова М. Садыг Бәј Садигинин тәвәллүд вә өлүм тарихләри һаггында //Азәрб.ЕА-нын Мә'рузәләри. - 1970. -№2.